

³⁹ AAN, MSZ. – Sygn. 9894.– Protokół Międzyministerialnej Komisji Emigracyjnej z 31 VIII 1932 r.

⁴⁰ AAN, MSZ. – Sygn. 9850. – Sprawozdanie z całokształtu spraw i wytyczne polityki emigracyjnej na rok 1934. // с. 76.

⁴¹ Janowska H. Emigracja zarobkowa z Polski 1918-1939. H. Janowska. – Warszawa, 1981. – 338 s. // с.115.

⁴² Praca i Opieka Społeczna. – 1931. – Z. 3. // с. 378-379.

⁴³ Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919–1939 / С. П. Качараба. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 416 с. // с. 93.

УДК: 32.019.5

© *Наталія Шевчук*
(м. Львів)

МЕТАФОРИЧНА КОМУНІКАЦІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуто поняття і функціональність метафор у політичному тексті, умови їх виникнення і мету застосування як апеляції до синтезу емоційного відгуку на якусь подію і асоціативної здатності мислення.

Ключові слова: політичний дискурс, політична метафора, метафорична комунікація, фігура мислення.

Наталія Шевчук. Метафорическая коммуникация в политическом дискурсе. Рассмотрено понятие и функциональность метафор в политическом тексте, условия их возникновения и цель применения как апелляции к синтезу эмоционального отклика на какое-то событие и ассоциативной способности мышления.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая метафора, метафорическая коммуникация, фигура мышления.

Nataliya Shevchuk. Metaphorical Communication in a Political Discourse. The concept and function of a metaphor in a political text, the conditions of their origin and purpose of use as an appeal to the synthesis of an emotional response to an event and associative thinking ability are examined.

Key words: a political discourse, a political metaphor, metaphorical communication, a thinking figure.

Постановка наукової проблеми та її значення. У політичній сфері мова використовується не лише як інструмент формування і висловлення думок, засіб комунікації, а і як засіб впливу на індивідуальну та громадську свідомість. Політична комунікація за допомогою мови практично і цілеспрямовано підсилює розгортання політичних ідей. Можливість застосування її з метою впливу на цільову аудиторію закладена в самій природі мови та людського спілкування. Мова значною мірою визначає і обумовлює розуміння людиною довкілля та ставлення до нього, оскільки саме завдяки мові відбувається відображення в свідомості реальних подій та явищ. Окреслена сфера досліджень сьогодні набуває нової актуальності, хоча цьому впливу надавали значимості ще в часи античності, вивчаючи ораторську мову, риторичні прийоми переконання.

Аналіз останніх досліджень із цієї теми. Проблему впливу за допомогою мови в різні часи ана-

лізували різні дослідники (С. Кара-Мурза, М. Бахтін, Р. Бахем, М. Едельман, Д. Болінджер, І. Рогозіна, Г. Кресс, Р. Ходж та ін.). Виступаючи результатом цілеспрямованої політичної роботи, політичний дискурс представляє собою текстuale вираження пануючих у суспільстві та еліті ідеологічних схем, а масова комунікація в політиці поступово переходить у розряд найсучаснішого, найбільш ефективного засобу боротьби за державну і політичну владу. Політичний дискурс, зокрема структура та функції політичної метафори у ньому, вже ставав об'єктом аналізу багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників (І. Філатенко, О. Чадюк, Х. Дацишин, І. Вільчинська, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудінов та ін.), однак сфера дослідження пропонує щораз нові ракурси вивчення.

Цілком закономірно, що в різних типах дискурсу метафора виконує різні функції. Метою цієї статті є розкриття ролі і багатofункціональності метафори у політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Політична мова відображає політичну реальність, змінюючись разом із нею і водночас беручи участь у її творенні і видозмінюванні¹. Як стверджує Г. Почепцов, Україна стає динамічним суспільством, у якому комунікація посідає нове місце, перетворюючись на важливий чинник суспільного, політичного і бізнесового життя сьогодення². Це дає можливість керувати впливати на сприйняття дійсності за допомогою мови, особливо тоді, коли вона відбувається поза безпосереднім досвідом і людина не в змозі співставити реальну картину з її вербальним відображенням.

І. Вільчинська звернула увагу, що одним із перших до вивчення політичної метафорики звернувся Майкл Осборн, який розглядав метафору як мовний засіб, що виконує естетичну й прагматичну функції. Метафора розглядалася як краса мовлення, спосіб привертання уваги й емоційного впливу на адресата, оскільки онтологія метафори сягає глибинної почуттєвої сфери. М. Осборн дійшов висновку, що саме метафори формують підґрунтя політичного впливу і переконання³.

Політичний дискурс характеризує цільова установка створення впливу на аудиторію. Кожен полі-

тичний діяч має на меті завоювати увагу, переконати, заманити на свій бік слухача, чим і зумовлене творення та застосування відповідного арсеналу специфічних мовних засобів. Характерними ознаками політичного дискурсу є смислова невизначеність (політики часто уникають прямого висловлення своїх думок, подаючи їх у максимально узагальненому вигляді), фантомність (багато знаків політичної мови не мають реального денотата), фідеїстичність (іраціональність, опора на підсвідомість, інтуїтивне сприйняття), езотеричність (справжній зміст багатьох політичних висловлювань зрозумілий лише обраним), позиціонування і театральність (необхідна політикам «гра на публіку», приваблення власним іміджем). О. Зарецький зауважує, що особливої значущості набувають політичні афективи, які щораз розширюють свою функціональність: викликають багаті образні асоціації, яскраві спогади; активізують сильні емоції, провокують бажану реакцію і тим самим виступають мобілізуючим засобом; забезпечують швидку категоризацію поняття – входження в мовну картину політичного світу; є економним, зрозумілим для мас, ефективним позначенням складних політичних реалій⁴.

Умовами розгортання політичного дискурсу служать: 1) інтеграція й диференціація колективних агентів політики; 2) сприяння конфлікту й установлення консенсусу; 3) здійснення вербальних політичних актів й інформування про них; 4) створення «мовної реальності» поля політики та її інтерпретація за допомогою інших полів – економіки, культури, мистецтва; 5) маніпуляція свідомістю і контроль за дією політиків та електорату⁵. Зауважимо, що політичний дискурс вимагає такої зміни співвідношення між знаком (словом) і значенням, при якому звичні одиниці мови отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів: коли речі «перестають називати своїми іменами». Таким чином, політична комунікація набуває ознак метафоричної.

Сучасний політичний дискурс багатий на метафори, які у політичних текстах виступають засобами оцінності, полемічності, маніпулятивності. Метафоричні вислови можуть також образно характеризувати політичних опонентів, їхні погляди, дії тощо. І. Кобозева, розвиваючи ідеї А. Баранова, вбачає такі функції метафори в політичному дискурсі: евристичну (осмислення політичної реальності й формування продуктивних метафоричних моделей) та аргументативну (засіб переконування). Одночасно відзначаючи, що в політичному тексті метафора виконує «інтерактивну функцію згладжування найбільш небезпечних політичних висловлювань, що заторкують спірні політичні проблеми, мінімізуючи відповідальність мовця за можливу буквальну інтерпретацію його слів»⁶. У політичній

комунікації варто виділяти ще репрезентативну функцію: метафора виступає образною презентацією ідеологічних установок. Тому саме культура політичного актора визначає завдання політичного впливу мови залежно від поставленої мети (маніпуляції, аргументації, переконання та ін.), та характеризує аудиторію, яка володіє чи не володіє необхідними фоновими знаннями для сприйняття метафоричної комунікації.

Ідеологія формує вторинну реальність, що структурує та пояснює дійсність і згодом стає соціальною практикою. Тому політичний дискурс повністю відкритий для маніпулювання, «психологічного впливу, штучне виконання якого призводить до прихованого збудження в іншій людині намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями»⁷. При цьому способи маніпулювання можуть бути різними, що залежить не лише від певної мети, а й від індивідуальних особливостей оратора, який надає перевагу тим чи іншим способам. У процесі політичного мовлення відбувається зміна уявлення адресата про політику, «переконцептуалізація політичного світу у свідомості» (І. Вільчинська), коли управління мотивацією адресата здійснюється через інформаційний вплив. Більшість способів маніпуляції входять у розряд стилістичних фігур, тропів, засобів образності. Разом вони володіють величезною силою впливу, внаслідок чого, дещо спотворюючи відчуття естетизму і частково віддаляючи логіко-раціональне сприйняття подій чи фактів, створюють приємне емоційне враження піднесеності від статті чи промови в цілому.

У красномовстві метафора розглядалася як один з багатьох засобів прикрасити ораторську мову, у засобах масової комунікації стає провідним інструментом аргументації чи маніпуляції, що володіє сильним прагматичним ефектом. Метафори, які використовуються при обговоренні політичного життя суспільства, відображають психологію соціуму, політичні процеси та особистісні якості їх учасників. Використання метафор часто стає для політичного лідера вдалим способом «висловити багато чого, сказавши небагато», тонко впливати на настрої в суспільстві.⁸ Дослідження метафоричного арсеналу того чи іншого політичного лідера дозволяє виявити його підсвідомі установки і прагнення, краще зрозуміти психологічні механізми його діяльності та справжнє ставлення до тієї чи іншої проблеми.

Критеріями виокремлення політичних метафор із загального словника метафор є їх функціонування в публічній політичній комунікації та в тих сферах використання, які пов'язані зі значенням слова «політичний»: державна влада, життя суспільства, соціальні питання. Однак для політичних метафор характерна розмитість кордонів, структурна різноманітність і порівняно висока рухливість елементів,

що ускладнює систематизацію та регламентацію цього явища.

«Політичною» прийнято вважати будь-яку метафору, присутню в політичному дискурсі. А. Баранов і Ю. Караулов дають таке визначення основної мети політичної метафори: «політична метафора є мовленнєвим впливом із метою формування у реципієнта (найчастіше – у суспільства) або позитивної, або негативної думки про ту чи іншу політичну одиницю (політику, партію, програму, захід)»⁹.

Як стверджують Е. Будаєв та А. Чудінов, активізація метафор в соціальній комунікації може слугувати ознакою соціальних напруження і, одночасно з цим, засвідчити напрями руху політичної свідомості. Цікаво, що ці науковці також вдаються до образності, вводячи в науковий обіг поняття «метафорична буря» та «метафоричне затишшя»: «Метафоричні бурі» зазвичай у часі співпадають із періодами політичних потрясінь (і навіть знаменують собою майбутні політичні перетворення, а «метафоричне затишшя» звичайно є характерним для періодів політичної стабільності¹⁰. Таким чином, політична метафора – це інструмент усвідомлення, моделювання і оцінки політичних процесів, потужний засіб впливу на суспільну свідомість і навіть її формування.

Роль метафори у політичному дискурсі величезна: її присутність оживляє офіційний текст, дозволяє побачити, образно уявити собі певне життєве явище, вказує на саму сутність даного явища, дозволяє краще зрозуміти, оцінити, визначити, навіть відчувати його. В політичній метафориці закріпились певні вербальні прийоми впливу на масову свідомість, які належать художньому дискурсу: евфемізми, персоналізація, метонімія, міфологізація, гіперболізація тощо. Метафора привертає і утримує увагу; насичує текст виразними образами, здатними надовго зберегтися в пам'яті; активізує асоціативне мислення, виступаючи одним з інструментів впливу, а часом і маніпулювання свідомістю та розумовим процесом; служить ефективним засобом вираження особистої позиції автора; створює умови для творення політичних міфів.

Ще важливішим аспектом значимості метафоричної комунікації є її здатність впливати на процес прийняття рішень, виступаючи в ролі концепта інформації. А. Баранов і Ю. Караулов вказують на «властивість метафор – підказувати, налаштовувати, наводити на певний тип рішення і поведінки»¹¹. Вони вважають, що когнітивна сила метафори робить її незамінним інструментом при пошуку рішень у проблемних ситуаціях: «Метафоричне мислення в політиці є ознакою кризового мислення, тобто мислення в складній проблемній ситуації, вирішення якої потребує значних зусиль від когнітивної системи людини для засвоєння нових знань і переробки їх для побудови безлічі варіантів дій і

вибору правильної альтернативи»¹². У політиці метафора стає одним із основних «постачальників» альтернатив вирішення проблемних ситуацій: «Політична метафора задає ту безліч можливих виходів із кризи, яку далі розглядає політик у процесі прийняття рішень»¹³.

Беручи до уваги специфіку когнітивного впливу метафори, вважаємо доцільним дотримуватися класифікації функцій політичної метафори, яку запропонував А. Чудінов¹⁴ та вказати на необхідність її розширення. У політичному дискурсі метафора може виконувати такі функції: когнітивну (номінативна, оцінювальна, моделювальна, інструментальна, гіпотетична як її різновиди), комунікативну (різновиди: евфемістична і популяризаторська), прагматичну та естетичну (різновиди: образотворча і експресивна).

Відповідно до уявлень сучасної когнітивної семантики метафоричне моделювання – це відображення національного, соціального та особистісного самоусвідомлення, засіб осягнення, рубрикації, подання та оцінки якогось фрагмента дійсності за допомогою сценаріїв (схем, алгоритмів, фреймів), що належать зовсім до іншої понятійної сфери. Відповідно в якості основної виділяється когнітивна функція метафори, тобто функція опрацювання та перетворення інформації.

Номінативна функція – функція фіксації знання, особливо у випадках, коли у реалії немає загальноприйнятого або хоча б такого, що влаштовує автора стислого найменування. У таких випадках метафора використовується для створення образного найменування політичної реалії і разом з тим для усвідомлення істотних властивостей цієї реалії у політичному просторі.

Оцінювальна функція реалізується завдяки тому, що метафори беруть участь у вираженні не раціональної, а емоційної оцінки політичних реалій. Оцінність є невід'ємною характеристикою будь-якої образної метафори. Яскрава метафора завжди містить оцінювальний компонент, оскільки, називаючи властивості предмета, відображається також і ставлення до цього предмета з боку мовця.

Моделювальна функція дозволяє метафорі створити певну модель світу, встановити взаємозв'язок між його елементами. В результаті цього політична ситуація, яка вимагає усвідомлення, подається як добре відома, для неї ніби існує готова оцінка.

Інструментальна і гіпотетична функції – це функції осмислення дійсності мовцем. Метафори в такому випадку дозволяють або знайти точніше формулювання для опису об'єкта дійсності, наприклад, в тому випадку, якщо вербалізація іншим способом виявляється складнішою, багатослівнішою; або дозволяє в образній формі висловити судження, припущення про сутність складного для розуміння об'єкта.

Комунікативна функція дозволяє через метафору подати нову інформацію в короткій і доступній для адресата формі. Таким чином, метафори допомагають передати інформацію, яку автор з тих чи інших причин не вважає за доцільне говорити прямо, за допомогою безпосередніх номінацій.

Популяризаторський різновид комунікативної функції робить можливим за допомогою метафоричних висловів представити складні конструкції у вигляді легких для розуміння образів, що є вкрай необхідним в політичному дискурсі, націленому на широкі маси.

Прагматична функція – функція безпосереднього впливу на адресата. Метафора є потужним засобом формування в адресата необхідного мовцєві емоційного стану і світосприймання, а також спонукання його до певних дій. Крім того, метафоричні образи задають певну систему ціннісних орієнтацій, що регулюють соціальну поведінку представників національно-лінгвокультурної спільноти. Варто виділяти, на нашу думку, як різновид прагматичної, інтерактивну функцію метафори у політичному дискурсі, успішність реалізації якої суттєво визначається завданнями комунікації. Суб'єкти політики, взаємодіючи між собою, прагнуть здійснити вплив одне на одного, отримати від партнера бажану відповідь, виконати прохання, здійснити тиск тощо. Форми впливу можуть бути найрізноманітнішими: примус, висловлений у формі наказу, розпорядження, вимоги, погрози покарання тощо; переконання, під впливом якого в реципієнта формується аргументована установка здійснювати певні дії та вчинки як найбільш доцільні для досягнення поставленої мети; навіювання, за допомогою якого намагаються викликати або змінити погляди, переконання, вірування, установки; зараження, коли стан однієї особистості передається іншій, що і спонукає її до наслідування цієї особистості.

Естетична функція реалізується через образотворчу і експресивну як її різновиди. Метафора допомагає зробити повідомлення образним, яскравим, наочним, естетично значимим. Оскільки політичний дискурс це, певною мірою, театралізоване дійство, то для його учасників стає необхідним майстерне володіння ораторським мистецтвом для залучення й утримання уваги.

Відзначимо, що розглянуті функції метафори не працюють автономно, вони тісно переплітаються між собою, проте, враховуючи специфіку політичного дискурсу, найбільш універсальними можна вважати когнітивну і прагматичну функції.

«Вплив метафори на мислення людини беззаперечний»¹⁵, тому у політичному дискурсі метафора є не стільки фігурою мовлення, як фігурою мислення. Е. Будаєв та А. Чудінов відзначають, що сфери-джерела політичної метафори динамічніші, ніж її сфери-джерела: політичні реалії, що привертають підвищену увагу суспільства, швидко стають

центрами метафоричного тяжіння: постійно виникають нові і нові метафори для їх позначення¹⁶. Наприклад, І. Вільчинська називає такі найактивніші сфери-джерела метафористики у сучасній політичній мові: «Війна», «Кримінал», «Хвороба», «Театр», «Людське тіло», «Тварини», «Будинок», «Дорога»¹⁷. Варто додати ще сфери «Гра», «Сім'я», «Механізм», «Погода» тощо. Виокремлюють такі основні типи метафор, які задають аналогії між різними системами понять:

1. Структурні метафори концептуалізують окремі сфери шляхом переносу на них структуризації іншої сфери.

2. Онтологічні метафори категоризують абстрактні сутності шляхом окреслення їхніх меж у просторі.

3. Метафора «канал зв'язки/передача інформації» представляє процес комунікації як рух змістів, які наповнюють мовні вирази «каналом», який пов'язує оратора й слухача.

4. Орієнтаційні метафори структурують кілька сфер і задають загальну для них систему концептуалізації; вони здебільшого пов'язані з орієнтацією у просторі, з протиставленнями «нагору-вниз», «усередині-зовні», «глибокий-мілкий», «центральний-периферійний» тощо.

5. Метафора «контейнер» представляє змісти як «наповнення контейнерів» – конкретних мовних одиниць.

6. Метафора «конструювання» представляє зміст великих мовних творів як «конструкцію» дрібніших змістів¹⁸.

Усі ці типи метафор можуть мати своє розгортання у політичному дискурсі, а отже, процес збагачення політичної метафорики не має ніяких обмежень.

Висновки. Сьогодні роль метафори у політичній комунікації не обмежується суто художньою значимістю. Метафора активно використовується при побудові картини світу в політичній сфері, причому використовується настільки ефективно, що її присутність стала невід'ємною частиною політичного дискурсу, часто непомітною масовому споживачеві, що, в свою чергу, дозволяє впливати як на його свідомість, так і на несвідомі компоненти його психіки.

За допомогою політичних метафор у текстах політичного дискурсу може здійснюватися цілеспрямований вплив на адресата політичної комунікації. Він здійснюється шляхом зміни оцінки певних явищ, подій, тотальної заміни понять в деяких сферах життя і спрямований на зміну світоглядних, ідейних, політичних, моральних установок особистості, тобто метафорична комунікація має багатовекторну функціональність і носить ідеологічний характер. Розглянувши теоретичні основи дослідження метафори в політичному дискурсі, можна з упевненістю сказати, що, виконуючи різні функції,

метафора має здатність концептуалізувати політичну дійсність, впливати на прийняття політичних рішень, бути потужною зброєю в арсеналі красномовних політичних лідерів.

¹ Баранов А. Очерк когнитивной теории метафоры [Текст] / А. Баранов, Ю. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М.: Ин-т рус. яз. АН СССР, 1991. – С. 3.

² Почепцов Г.Г. Теорія комунікації [Текст] - К.: Вид. центр «Київський університет», 1999. — С. 28.

³ Вільчинська І. Ю. Метафоричні моделі маніпулятивного переконання // Вісник ДАККиМ, 2011. №2. / [Електронний ресурс] / І. Ю. Вільчинська – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_2/41.pdf.

⁴ Зарецький О.В. Політичний дискурс помаранчевої революції. / О.В. Зарецький // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 27.

⁵ Шевчук Н.В. Політична мова та політичний дискурс: контури понять / Н.В.Шевчук // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. Серія «Історичні та політичні науки» / Рівн. держ. гум. ун-т, Рівн. ін-т слов'янознавства Київського славістичного ун-ту. – Вип. 15. – Рівне, 2013. – С. 158.

⁶ Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева / Вестн. Моск. ун-та. Серия 9. Филология, 2001. № 6. – С. 134.

⁷ Вільчинська І. Ю. Метафоричні моделі маніпулятивного переконання // Вісник ДАККиМ, 2011. №2. / [Електронний ресурс] / І.Ю. Вільчинська – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_2/41.pdf.

⁸ Будаев Э.В., Чудинов А.П. Зарубежная политическая метафорология: Монография. [Текст] – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2008. – С. 4.

⁹ Баранов А. Очерк когнитивной теории метафоры [Текст] / А. Баранов, Ю. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М.: Институт русского языка АН СССР, 1991. – С. 189.

¹⁰ Будаев Э.В., Чудинов А.П. Зарубежная политическая метафорология: Монография. [Текст] – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2008. – С. 4.

¹¹ Баранов А. Очерк когнитивной теории метафоры [Текст] / А. Баранов, Ю. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М.: Ин-т рус. яз. АН СССР, 1991. – С. 17.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации [Текст] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – С.59.

¹⁵ Баранов А. Очерк когнитивной теории метафоры [Текст] / А. Баранов, Ю. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М.: Ин-т рус. яз. АН СССР, 1991. – С. 190.

¹⁶ Будаев Э.В., Чудинов А.П. Зарубежная политическая метафорология: Монография. [Текст] – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2008. – С.12.

¹⁷ Вільчинська І.Ю. Метафоричні моделі маніпулятивного переконання // Вісник ДАККиМ, 2011. №2. / [Електронний ресурс] / І.Ю. Вільчинська – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_2/41.pdf.

¹⁸ Плисецкая А.Д. Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе: образная форма рациональности: докл. на конф. «Когнитивное моделирование в лингвистике», 1-7 сент. 2003 г., Варна [Електронний ресурс] / А.Д. Плисецкая. – Режим доступу: <http://virtualcoglab.cs.msu.ru/html/Plisetskaya.html>.